

УДК 374

DOI 10.31494/2412-9208-2020-1-1-104-110

ORGANIZATION OF THE HIGHER HISTORICAL PEDAGOGICAL SCHOOL OF UKRAINE IN THE YEARS OF THE WORLD WAR II

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Artur FEDCHYNYAK,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor

fedchinyak.83@gmail.com

*Berdiansk State Pedagogical
University*

✉ 4 Schmidta Sr., Berdiansk,
Zaporozhye region, 71100

Артур ФЕДЧИНЯК,

кандидат педагогічних наук, доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет*

✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100

Original manuscript received: January 17, 2020

Revised manuscript accepted: February 11, 2020

ABSTRACT

The author of the study, based on an analysis of a wide range of sources, determines the peculiarities of organization of the higher educational school of Ukraine during the World War II.

With the unfolding of the World War II events in the USSR, the tasks and directions of the activity of universities were significantly changed. The leadership of the republic had to solve the issue related to the evacuation of pedagogical educational institutions from front-line districts in the country's rear. In the wartime, three universities (Kyiv, Kharkiv, Odesa), five pedagogical institutes (Odesa, Zaporizhzhia, Melitopol, Lugansk, Kharkiv foreign languages) and a teacher's institute (Berdiansk) have been replaced. In February 1942, the United Ukrainian State University (OUDU) was founded on the basis of two evacuated universities (Kyiv and Kharkiv) in the city of Kyzyl-Orda (Kazakhstan). One of the areas of OUDU's work was the training of history teachers for schools.

In connection with the need to continue the training of teaching staff, in particular historians, during the war years, it was necessary to make changes to the curricula, to adapt to difficult conditions, for example, to reduce the term of study, to compress the content of academic disciplines and the schedule of lectures and practical classes, etc. All these measures were forced, dictated by military time and, on the one hand, negatively impacted on the educational process in higher educational institutions, but on the other hand, employees of the evacuees to the east of the universities helped the local institutes in educational and scientific work, in solving industrial and economic problems. Forced evacuation from the western regions in the east was small for the development of the latter and positive significance. It has become an objective precondition for development in the eastern regions of higher education, the preparation of national scientific and teaching staff, which in many ways contributed to the intensive development of spiritual culture and national consciousness of the population.

Keywords: *evacuated higher education institutions, curricula, ideological education.*

Постановка проблеми. Для сучасного етапу розвитку Української освіти характерним є пошук найбільш ефективних шляхів розвитку педагогічного знання, що вимагає об'єктивного вивчення й активного використання теоретичної та практичної спадщини минулого, пов'язаного із становленням і розвитком вищої педагогічної школи, складовою якої є вища історична освіта. Пройдений шлях є досить тривалим, складним та суперечливим. Однією зі складових цього шляху є історико-педагогічний доробок вищої історичної педагогічної школи України часів Другої світової війни.

Аналіз досліджень і публікацій. Українські вчені досліджували різні аспекти діяльності вищої історичної педагогічної освіти: вплив суспільно-політичних процесів на розвиток вищої школи в часи Другої світової війни та перші повоєнні роки (М. Коваль) [2]; особливості розвитку вітчизняної вищої освіти в 1941–1945 рр. (Н. Сіверцева) [4]; історія окремих вищих педагогічних навчальних закладів (М. Грищенко) [1].

Отже, в сучасній історико-педагогічній літературі висвітлюються загальні тенденції та особливості розвитку вищої освіти на Україні в період Другої світової війни, проте недостатньо визначеними залишаються питання підготовки саме вчителів історії. Тому **метою** нашого дослідження було визначити особливості організації вищої історичної педагогічної школи України в умовах Другої світової війни.

Із розгортанням подій Другої світової війни на теренах СРСР завдання й напрями діяльності вишів зазнали значних змін. На окупованих територіях діяльність педагогічних вищих навчальних закладів припинялася. Відповідно до розпорядження рейх комісара України Е. Коха всі виші в Україні закривалися (за винятком медичних, ветеринарних, сільськогосподарських, лісотехнічних, технічних спеціальностей), викладацький персонал звільнявся, а приміщення командування вермахту використовувало для потреб німецької армії. Значна частина обладнання була знищена, інша – разом з наочними посібниками – розграбована, а книжки спалено.

Тому із початком війни керівництву республіки довелося розв'язувати питання, пов'язане з евакуацією педагогічних навчальних закладів із прифронтових районів у тил країни. 27 червня 1941 р. урядом СРСР була прийнята постанова про порядок евакуації на схід людей та цінного майна. Із працівників Наркомосу УРСР було створено оперативну групу, яка керувала цим процесом. Так, Одеський педінститут був евакуйований до м. Майкопа, Запорізький – до м. Ленінабада, при цьому евакуйовувалися професори, викладачі, студенти, вивозилося наукове й навчальне обладнання, бібліотеки. У липні 1941 р. проводилася евакуація Київського педінституту до міста Лебедін на Сумщині.

За визначенням українського дослідника М. Гриценка, у воєнний час змінили місце роботи три університети (Київський, Харківський, Одеський), п'ять педагогічних інститутів (Одеський, Запорізький, Мелітопольський, Луганський, Харківський іноземних мов) і вчительський (Бердянський) [1, с. 78].

Незважаючи на те, що робота педагогічних вишів здійснювалась у

складних умовах (незадовільний стан навчальних приміщень, зруйновані кабінети, відсутність літератури), аналіз архівних документів свідчить, що евакуйовані педагогічні й учительські інститути України надзвичайно швидко пристосувались до нових умов і почали виконувати свою основну функцію – готувати педагогічні кадри для школи, зокрема вчителів історії.

Весною 1941 р. за вказівкою всесоюдної Комісії вищої школи Київський і Харківський університети почали евакуацію до м. Кизил-Орда Казахської РСР. Протягом жовтня-грудня туди продовжували перебувати студенти й викладачі цих університетів. У лютому 1942 р. згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР на базі двох евакуйованих університетів було утворено Об'єднаний Український Державний університет (ОУДУ) на чолі з О. Русько, і це дозволило зберегти чимало кадрів української інтелігенції у важких умовах війни та продовжувати підготовку спеціалістів, розвивати науку та надавати допомогу державі й армії.

Одним із напрямів роботи ОУДУ була підготовка вчителів історії для шкіл та училищ. Рішенням Ради Міністрів СРСР Кизил-Ординському педагогічному інституту було запропоновано підготувати навчальні та наукові приміщення, бібліотеку, виділити приміщення під гуртожиток для студентів ОУДУ. Історичний факультет ОУДУ розпочав свою роботу в складі трьох кафедр: 1) марксизму-ленінізму; 2) історії СРСР і історії України; 3) загальної історії [5, с. 1].

Пізніше, 25 жовтня 1943 року, кафедра історії СРСР і історії України розділилась на дві: кафедру історії народів СРСР (керівник кафедри – професор А. Веденський) та кафедру історії України (в.о. керівника кафедри І. Бойко). Освітній процес в ОУДУ проходив на основі навчального плану, розрахованого на 5-річний термін навчання.

Однією з найбільш складних і відповідальних проблем, що виникла в процесі становлення історичного факультету ОУДУ, було його кадрове забезпечення. Незважаючи на те, що студенти опановували практично всі дисципліни навчального плану, фахівців-істориків не вистачало. Не було професорів і докторів наук із історії СРСР, історії України, нової історії, а також із політекономії. Через відсутність викладачів на п'ятому курсі не вивчалась історія дипломатії та міжнародних відносин. З метою розв'язання цієї проблеми керівництво університету почало налагоджувати зв'язки з науковими працівниками, і в кінці року на історичному факультеті вже викладали такі провідні вчені, як професори О. Астряб, А. Введенський, М. Горшаков; доценти Ю. Білан, М. Грищенко, О. Кошик та ін. Подібні форми кадрового забезпечення ОУДУ активно застосовувались і в наступні роки [5, с. 13–15].

Не вистачало також навчальних посібників для студентів. Найбільш гостро стояло питання про підручники з історії України (у кінці навчального року було отримано лише два примірники першого тому історії України – по XVII ст. включно видавництва Академії наук УРСР). Підручників, які б висвітлювали наступні історичні періоди, не було зовсім. Так само гостро стояло питання про підручники з історії української літератури. Зі стародавньої історії, історії середніх віків,

нового часу була незначна кількість підручників у бібліотеці.

Із ряду дисциплін – історії дипломатії і міжнародних відносин, історії і організації політроботи – не було ані програм, ані підручників. Тому в цей період виняткова увага стала приділятися навчально-методичній роботі. Оскільки освітній процес мав заідеологізований характер, особливе місце в ньому відводилось саме кафедрам історії. Як свідчать архівні матеріали, із трьох кафедр історичного факультету найбільш змістовно з усіх видів методичної роботи налагоджена діяльність кафедри марксизму-ленінізму, яка була ідеологічною основою впровадження партійної лінії у виші, а саме: викладачі кафедри відігравали активну роль у перебудові програмного матеріалу кафедри історії СРСР, брали участь в обговоренні конспектів лекцій, планів семінарів, питань самостійної роботи; організували за узгодженням з Обкомом РКП(б) семінари викладачів основ марксизму-ленінізму з представниками інших навчальних закладів м. Кизил-Орди, міжвузівський семінар за участю ряду інших вишів республіки [7].

У зв'язку з тим, що освітній процес відбувався у умовах війни, особливого значення набувала політико-виховна робота. Так, наприклад, у пояснювальних записках до програм (1941–1946 рр.) увага викладачів зосереджувалася на необхідності виховання в студентів на історичному матеріалі переконань щодо переваг радянського державного і суспільного ладу перед буржуазними країнами, встановленні зв'язку історії із сучасністю, вивченні воєн і військового мистецтва, героїчної боротьби за незалежність як історичної традиції народів СРСР, розкриття єдності слов'янських народів і керівної прогресивної ролі російського народу в їх визвольній боротьбі [3].

Як і в довоєнні часи, у історичних працях переважала проблематика українського середньовіччя, але зміст і форма викладу матеріалу зазнали суттєвих змін. По суті вперше в радянських умовах на патріотичній хвилі увага стала приділятися життю й діяльності багатьох історичних постатей: І. Гонти, О. Довбуша, М. Кривоноса, С. Палія, П. Сагайдачного, І. Сірка та ін. Активно включилися у цей процес науковці: І. Бойко, А. Введенський, К. Добролюбський, В. Дядиченко, М. Петровський, М. Рубач, К. Стецюк та ін.

Починаючи з 1943 р., велась робота зі складання хронології та літопису Великої Вітчизняної війни. 50 книг, брошур, збірників статей тиражем понад півмільйона примірників, більше 150 наукових і розвідок у періодичній пресі – таким був доробок істориків України за час роботи в тиллових районах СРСР [2].

У 1942 р. НКО УРСР спрямував свою діяльність на організацію роботи педагогічних ВНЗ з метою вирішення професійних завдань і максимальної допомоги фронту. Паралельно із відновленням роботи педагогічних інститутів на території УРСР було встановлено зв'язок із евакуйованими навчальними закладами. У травні було розпочато підготовку до нового навчального року. 5 травня 1942 року Раднарком Союзу РСР та ЦК ВКП(б) видали постанову «Про план прийому до вишів

в 1942 році та заходи по зміцненню вищих навчальних закладів [6, с. 2]».

В умовах військового часу навчальним закладам доводилося терміново перебудовувати освітній процес, адже значна частина викладацького складу і студентів пішла до лав армії; частина студентів, що залишилися, була задіяна на сільськогосподарських роботах і для виконання інших термінових завдань. Більшості студентів (близько 150 тисяч) доводилось поєднувати навчальну діяльність із постійною роботою. Це був вимушений захід, проте він сприяв тісному і безпосередньому зв'язку навчання із виробничою практикою. Цей досвід дав позитивні результати і був використаний у післявоєнний період для пошуків оптимальних шляхів розвитку вищої освіти в країні. Крім залучення студентів до виробничої діяльності, було скорочено термін навчання – 3,5 років для вишів із 5-річним терміном навчання і 3 роки – із 4-річним терміном. Проте здійснювалось це не за рахунок зменшення загальної кількості годин, передбачених довоєнними навчальними планами, а шляхом зменшення літніх і зимових канікул, скорочення виробничої практики й одночасним збільшенням її в самих вишах. Збільшилась і кількість навчальних занять на тиждень із 36 до 42 годин [6, с. 1-2].

У цей період широко практикувалося об'єднання студентських груп у потоки; почали складати загальнофакультетський розклад; лекції в маленьких групах, зокрема для студентів-істориків, замінювались на самостійну роботу з джерелами. Уся діяльність навчальних закладів була підпорядкована вимогам фронту [4, с. 39].

Проте уведення у вишах навчання за скороченими програмами носило тимчасовий характер, оскільки такі терміни вивчення основних теоретичних предметів не забезпечували необхідну якість знань студентів. Мало значення й те, що на час канікул студенти залучались до сільськогосподарських робіт, тривалість яких значно перевищувала термін місячних літніх канікул. Тому вже з 1942–1943 н. р. введені на початку війни скорочені плани навчання були відмінені [4, с. 40].

Одразу ж після звільнення окупованих територій України почалися здійснюватись заходи з ревакуації й відновлення діяльності вищих навчальних закладів.

Висновки. Отже, у зв'язку з необхідністю продовження підготовки педагогічних кадрів, зокрема істориків, у роки війни доводилося вносити зміни до навчальних програм, пристосовуватися до складних умов, наприклад, скорочувати термін навчання, поєднувати зміст навчальних дисциплін та розклад лекційних та практичних занять та ін. Усі ці заходи були вимушеними, продиктованими військовим часом і, з одного боку, негативно впливали на освітній процес у вищих навчальних закладах, але з іншого – співробітники евакуйованих на схід інститутів допомагали місцевим вишам у навчальній і науковій роботі, вирішенні виробничих і господарських проблем. Вимушена евакуація із західних районів у східні мала для розвитку останніх і позитивне значення. Вона стала об'єктивною передумовою для розвитку вищої освіти, підготовки національних наукових і педагогічних кадрів, що багато в чому сприяло інтенсивному розвитку

духовної культури і національної самосвідомості населення.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження.

Стаття не вичерпує проблему дослідження організації вищої історичної педагогічної школи України в роки Другої світової війни. Проведена дослідницько-експериментальна робота дає можливість окреслити перспективу подальшої розробки зазначеної теми, а саме: виявлення форм та методів навчання в педагогічних вишах України в означений період та застосування визначених особливостей в сучасній українській вищій школі.

Література

1. Грищенко М. С. 50-тиріччя Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського / М. С. Грищенко // Вища і середня педагогічна освіта. – Вип. 1. – К. : Вища школа, 1991. – С. 134–140.

2. Коваль М. В. Політика проти історії : українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С.3–26.

3. Программы педагогических институтов. – М. – Л. : Учпедгиз, 1993. – Вып. 1–6, 8–10.

4. Сиверцева Н. Л. Великая Отечественная война и высшая школа / Н. Л. Сиверцева // Социологические исследования. – 1995. – № 5. – С. 35–44.

Объединённый Украинский государственный университет. Гор. Кзыл-Орда. – Приказы № 1-169 ректора Университета по основной деятельности и личному составу за 1941-1942 годы. 10 декабря 1941г. – 25 июня 1942г., – ДА ум. Киев: ф. 1247, оп. 1, спр. 2, арк. 40.

5. План работы учебной части на период с 1 сентября 1942 года по 15 февраля 1943 года, – ДА ум. Киев: ф. 1247, оп. 1, спр. 29, арк. 2.

6. Отчёт о работе кафедры марксизма-ленинизма за 1941–1942 уч.г. 20 августа 1942 г., – ДА ум. Киев: ф. 1247, оп. 1, спр. 56, арк. 40.

References

1. Hryshchenko M. S. 50-tyrichchia Odeskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. K. D. Ushynskoho / M. S. Hryshchenko // Vyshcha i serednia pedahohichna osvita. – Vyp. 1. – K. : Vyshcha shkola, 1991. – S. 134–140.

2. Koval M. V. Polityka proty istorii : ukrainska istorychna nauka v Druhii svitovii viini y pershi povoienni roky / M. V. Koval // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2002. – № 1. – S.3–26.

3. Programmy pedagogicheskikh institutov. – M. – L. : Uchpedgiz, 1993. – Vyip. 1–6, 8–10.

4. Sivertseva N. L. Velikaya Otechestvennaya voyna i vysshaya shkola / N. L. Sivertseva // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 1995. – № 5. – S. 35–44.

5. Obydinényiy Ukrainskiy gosudarstvenniy universitet. Gor. Kzyl-Orda. – Prikazy № 1-169 rektora Universiteta po osnovnoy deyatelnosti i lichnomu sostavu za 1941-1942 godyi. 10 dekabrya 1941g. – 25 iyunya 1942g., – DA um. Kiev: f. 1247, op. 1, spr. 2, ark. 40.

6. Plan raboty uchebnoy chasti na period s 1 sentyabrya 1942 goda po 15 fevralya 1943 goda, – DA um. Kiev: f. 1247, op. 1, spr. 29, ark. 2.

7. Otchët o rabote kafedry marksizma-leninizma za 1941–1942 uch.g. 20 avgusta 1942 g., – DA um. Kiev: f. 1247, op. 1, spr. 56, ark. 40.

АНОТАЦІЯ

Автор дослідження, ґрунтуючись на аналізі широкого кола джерел, визначає особливості організації вищої педагогічної освіти в роки Другої світової війни.

Аналіз публікацій доводить, що з розгортанням подій Другої світової війни завдання та напрями діяльності вищої педагогічної освіти в СРСР суттєво змінилися. Керівництву республіки довелося вирішити проблеми, пов'язані з евакуацією педагогічних навчальних закладів з прифронтових районів у тил країни, зокрема, було евакуйовано три університети (Київський, Харківський, Одеський), п'ять педагогічних інститутів (Одеський, Запорізький, Мелітопольський, Луганський, Харківський) та учительський інститут (м. Бердянськ). У лютому 1942 року на базі двох евакуйованих університетів (Києва та Харкова) у місті Кизил-Орда (Казахстан) був заснований Об'єднаний український державний університет (ОУДУ). Одним із напрямків роботи ОУДУ була підготовка вчителів історії для загальноосвітніх шкіл.

У дослідженні з'ясовано, що у зв'язку з необхідністю продовжувати підготовку педагогічних кадрів, зокрема істориків, у роки війни необхідно було внести зміни до навчальних програм, адаптуватися до складних умов, наприклад, зменшити термін навчання, скоротити зміст навчальних дисциплін та графік лекцій та практичних занять тощо. Усі ці заходи були вимушеними, продиктованими військовим часом і, з одного боку, негативно впливали на освітній процес у вищих освітніх закладах, але, з іншого боку, працівники евакуйованих на схід університетів допомагали місцевим інститутам у навчальній та науковій роботі, розв'язанні виробничих та економічних проблем. Примусова евакуація із західних областей на схід країни мала велике значення для місцевих університетів. Це стало об'єктивною передумовою розвитку в цих регіонах вищої освіти, підготовки національних науково-викладацьких кадрів та сприяло піднесенню духовної культури та національної свідомості населення.

Ключові слова: евакуйовані вищі навчальні заклади, навчальні програми, ідеологізація освіти.